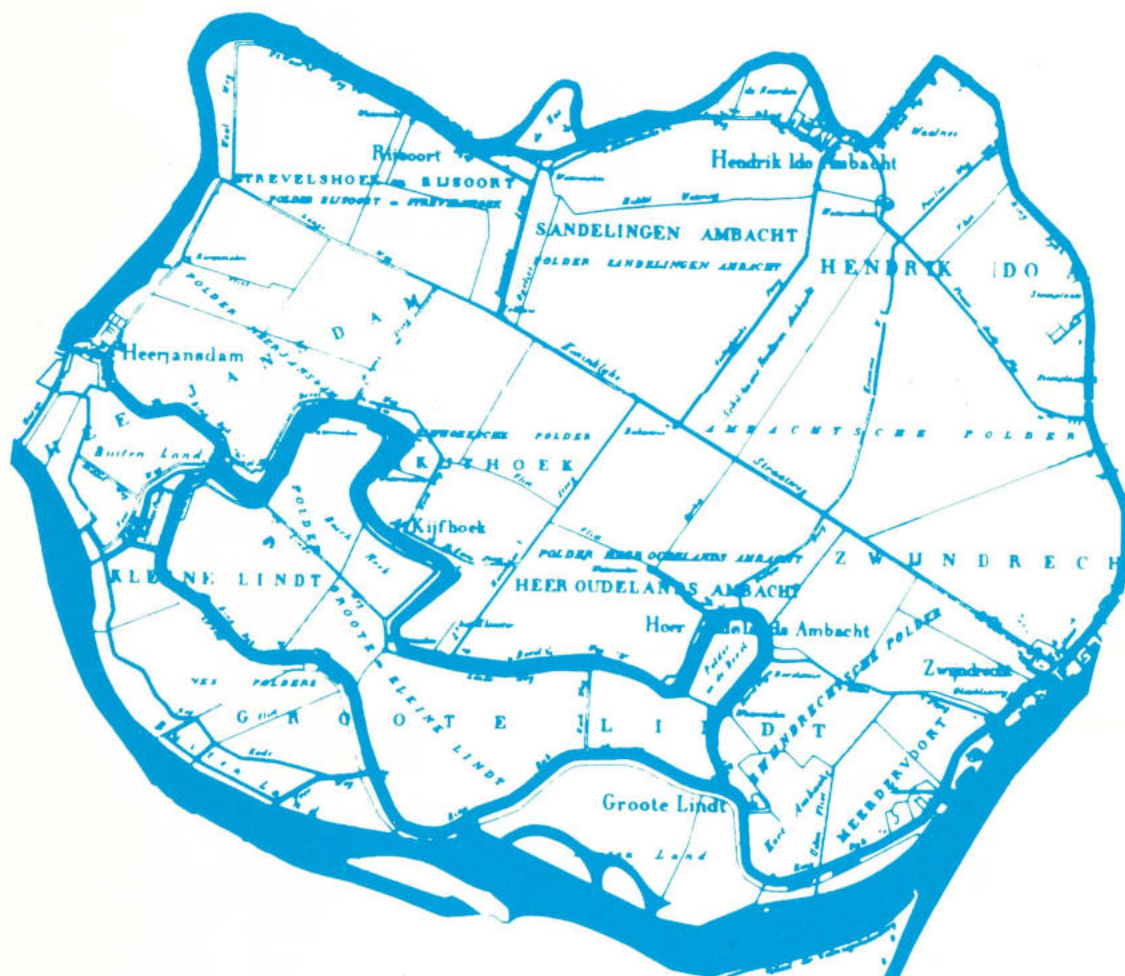

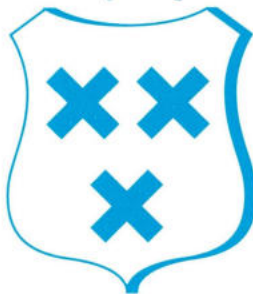
Swindrecht Were

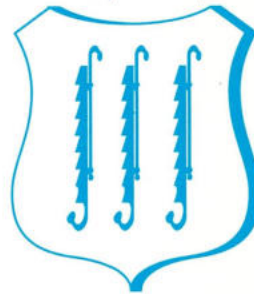
Heerjansdam

Hendrik Ido Ambacht

Zwijndrecht

Uitgave van: Historisch Genootschap, Hendrik Ido Ambacht
Historische Vereniging, Zwijndrecht
Jaargang 17 nr. 2
december 2003

Swindregt Were

INHOUDSOPGAVE:

- 02. Het geheugen van Zuid-Holland Zuid
- 04. De Galgenplaat
- 08. Schoenmakerij Van Neutegem... een begrip
- 12. De leenkamer van Heerjansdam (1345-1734)
- 13. Een halfvat wit bier en een halfvat bruin bier
- 16. Stamreeks Celosse
- 17. Schandaal in 't Ambacht
- 24. Willem Spoor (1868-1936)
- 30. De laat middeleeuwse aanbouw tegen de kerk in Kijfhoek
- 36. Colofon

HET GEHEUGEN VAN ZUID-HOLLAND ZUID

U weet wellicht dat de bestuursregio Zuid-Holland Zuid 10 jaar bestaat. In een artikel in het blad RAAT komt een aspect van de geschiedenis van de Hoeksche Waard aan de orde. Hierin worden ook de wapens van de dorpen Groote en Kleine Lindt genoemd.1) In ons periodiek een keertje over de grenzen van de Zwijndrechtse Waard te kijken kan natuurlijk ook geen kwaad. Voor ons een reden om dit artikel - met toestemming van de auteur - eveneens in Swindregt Were te publiceren.

De zes gemeenten van de Hoeksche Waard vormen nu als eiland één front, maar in het grijze verleden was dit anders. Het eiland kon worden onderverdeeld in Strijen, de Beijerlanden en de Groote Waard en elk gebied had een eigen baljuw.

Strijen is nu een kleine gemeente, maar vroeger strekte haar invloed tot heel ver in Zuid-Holland en Noord-Brabant. De naam Strijen wordt al genoemd in 630 na Christus. Het gebied van Strijen vormde toentertijd een onderdeel van het graafschap Taxandrië. Gemeentewapens van huidige en voormalige gemeenten herinneren ons nu nog aan de vergane grote invloed van de gemeente. De afbeelding van het Strijense wapen komt bijvoorbeeld gedeeltelijk voor in de wapens van Westmaas, Cromstrijen (ook in dat van de deelgemeenten Numansdorp en Klaaswaal), Groote en Kleine Lindt. Ook het gemeentewapen van Breda herinnert aan die invloed. De eerste heren van Breda kwamen namelijk uit het geslacht van Strijen. Ook andere Brabantse gemeentewapens tonen verwantschap met dat van Strijen, o.a. die van Bergen op Zoom, Klundert en Dinteloord.

De Beijerlanden zijn Oud-, Nieuw-, en Zuid-Beijerland. Het gebied dat deze gemeenten omvat, werd in 1557 bedijkt door Lamoraal, graaf van Egmond. Hij noemde het gebied naar zijn vrouw Sabina van Beijeren. Lamoraal kennen wij uit de vaderlandse geschiedenis. Hij werd met de graaf van Hoorne in 1568 in Brussel onthoofd.

De Groote Waard strekte zich uit tot Geertruidenberg. Het gebied werd "beschermd" door dijken. Als we het over bedijkingen hebben verwacht je veiligheid. Van oudsher werd de Hoeksche Waard echter al geteisterd door overstromingen. Stormvloeden konden hun vernielende werking

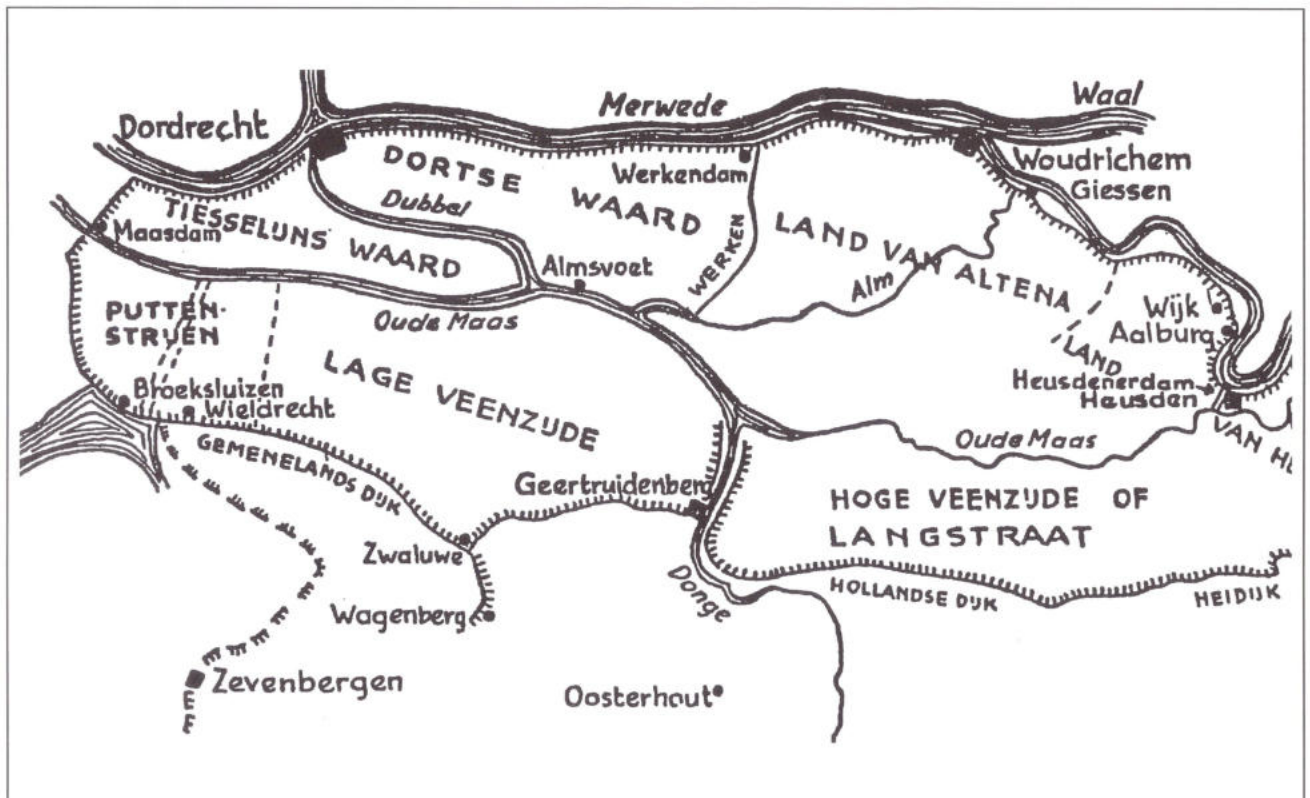
aanrichten door menselijk falen. Er was achterstallig onderhoud of het economische belang was voor de Heren groter dan veiligheid. In 1375 bestond er al een bepaling dat je niet mocht moeren (land droogleggen) binnen vier mijl van een dijk in de Groote Waard. Dat nam niet weg dat die bepaling maar al te vaak aan de laars werd gelapt. Overstromingen waren het gevolg.

Na de St. Elisabethsvloed uit 1421 verdween de Groote Waard van de kaart, behalve de St. Anthoniepolder, dat al in 1356 ingedijkt was. Bij de nieuwe inpolderingen was Hoecke (Puttershoek) het uitgangspunt. De verschillende inpolderingen (nu Binnenmaas) kregen de naam Hoeksche Waard. In de tijd van Napoleon werden de drie baljuwschappen één geheel.

De bedijkingen waren trouwens niet alleen een zaak waaraan de Heren uit de Hoeksche Waard een steentje, of liever gezegd duiten, bijdroegen. In het midden van de 15e eeuw werden dijken aangelegd in de omgeving van Strijen en Heinenoord. De regenten uit Delft (vooral in Zuid-Beijerland) Dordrecht en zelfs Johan van Oldenbarnevelt steunden financieel de bedijkingen. Voor wat, hoort wat, dachten de regenten uit Dordrecht. Jullie goede dijken en daardoor meer land, wij de opbrengst van dat land op onze markt. Het was de tijd van het stapelrecht en alle goederen die over het water om en nabij Dordrecht werden getransporteerd, moesten in Dordrecht verhandeld worden. Over Dordtse invloed gesproken: in de Groote Waard moest omstreeks 1400 altijd één van de heemraden Dordtenaar zijn.

Tot ca. 1875 was de Hoeksche Waard een schakel in het Noord-Zuid verkeer. De aanleg van de spoorlijn Rotterdam-Dordrecht-Brabant maakte daaraan een eind. Nu zijn er naar/vanuit de Hoeksche Waard twee tunnels en een brug en enkele veren. Allerlei plannen zijn er de laatste tijd voor de streek bedacht: een zeehaven, een vliegveld, een kassengebied, het tracé voor de HSL. Alleen het laatste plan wordt uitgevoerd en het kabinet Balkenende wil snel een beslissing nemen over een verhuizing van de kassen van het Westland naar de Hoeksche Waard. Kortom, de Hoeksche Waard is tegenwoordig geen geïsoleerd eiland meer, maar een begerenswaardig stukje Nederland.

Quirine Verwaal

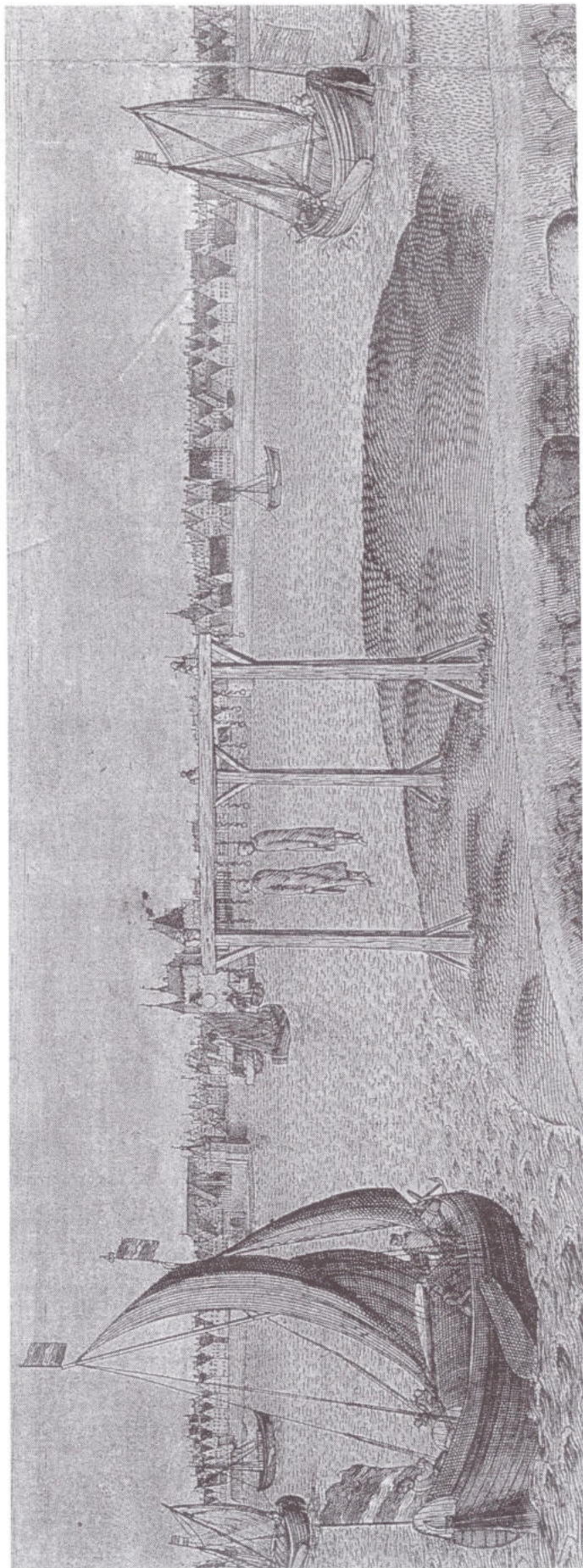

De Grote, of Zuid-Hollandse Waard

1) *RAAT*, een uitgave van het regiobestuur Zuid-Holland Zuid, november 2003

DE GALGENPLAAT

Een lugubere naam voor een afgelegen stukje Zwijndrecht, dat echter, als het aan planologen en de gemeenten Zwijndrecht en Hendrik-Ido-Ambacht ligt, in de nabije toekomst veranderen zal in een fraai woongebied, met een jachthaven en andere faciliteiten. Dat natuurbeschermers opkomen voor het behoud van minstens één stukje natuur, de punt waar nu nog de scouts hun activiteiten beoefenen, ligt ook voor de hand. Maar hoe komt zo'n vredig stukje natuur toch aan zo'n wonderlijke naam? Stond hier vroeger werkelijk een galg opgesteld? 1) Jazeker! Het is onder meer F. Jorissen die aangegeven heeft dat er maar liefst op twee locaties galgen stonden in de omgeving van ons Noordpark! 2) Daar waren zowel de Dordtse stadsgalg als de galg van de baljuw van Zuid-Holland opgericht. Die eerste recht tegenover Dordrecht, dus zo ongeveer op het verhoogde deel van het park en het terrein waar nu een bungalow staat. Die andere galg stond op de punt waar nu nog een natuurgebied ligt, maar vroeger een

Dordrecht met de stadsgalg (Tekening van Pieter Bast uit 1596)(3)

zandplaat te zien was, waarschijnlijk begroeid met griendhout, biezen en riet en andere waterplanten. Het detail uit de kaart in het boek van Jorissen maakt dat duidelijk waar men deze galg en de galg van het gerecht van Zuid-Holland aantreffen kon.

Stedelingen die volgens het oordeel van schout en schepenen een minder ernstig “vergriep” hadden gepleegd, werden aan de kaak gesteld, die midden op het stadhuisplein was geplaatst. Ook geen pretje, want je stond daar niet alleen letterlijk te kijk, maar oud en jong konden zich uitleven door in de meest letterlijke zin des woords de veroordeelde alles naar het hoofd te werpen. En je was voor de rest van je leven “getekend”. Van de reclassering had nog niemand gehoord. Had iemand zich bijvoorbeeld de doodstraf waardig gemaakt, dan kreeg hij met het zwaard van de justitie te maken. Die drie Dordtse zwaarden met een zeventiende-eeuws wandkastje met een glazen deur waarin ze normaal waren opgeborgen, worden trouwens nog geëxposeerd in het Museum Mr. Simon van Gijn.⁴⁾ Vanaf circa 1470 werden mensen die gevangenisstraf kregen opgelegd door hetzij de Dordtse rechtbank, hetzij door de baljuw van Zuid-Holland, in zekere bewaring gesteld in de Vuilpoort.⁵⁾

Tussen het Gat van de Marktschuit en de Boombrug bevond zich in Dordrecht de zogenaamde Diefsteiger. In 1345, toen de stad reeds redelijk volgebouwd was, besloten de Dordtse vroede vaderen de lijken van misdadigers per schuit over te varen naar een daartoe speciaal ingericht Galgenveld, aan de overzijde van de rivier. De veroordeelden waren, na eventueel hun laatste maaltijd, het galgenmaal, genuttigd te hebben reeds ter dood gebracht, maar de lichamen van deze “galgenbrokken” werden, tot een afschuwwekkend voorbeeld, aan een staak bevestigd met het doel oud en jong voor de gevolgen van het plegen van een misdrijf te waarschuwen. Sommigen - zij waren vast een “galgenjong” - leken in hun jonge jaren immers onverbeterlijk en men kon van hen verwachten dat hun leven gerechtelijk beëindigd zou worden. De straffen logen er trouwens niet om: een doodslager werd zélf met het zwaard omgebracht, verraders en moordenaars behoorden geradbraakt te worden en een dief wachtte “met den koorde gestraft te worden datter de dood naar volgt”. Voor een Middeleeuwer - en welhaast ieder was toen nog rooms-katholiek -

was het minstens zo erg dat een veroordeelde niet in gewijde grond mocht worden begraven. De veroordeelde bleef in weer en wind aan de galg hangen, tot het moment waarop zijn lichaam, zoals men het toen formuleerde, “van de galg droop” en in de put viel die onder de galg gegraven was...

Er is – curieus genoeg – één geval bekend van het aan de galg bevestigen van een schilderij van een Dordts ingezetene. Niet de eerste de beste trouwens. In 1672 kwam er voorlopig een einde aan de macht van de Dordtse familie De Witt. De gebroeders Jan en Cornelis moesten het veld ruimen en werden vervolgens in ‘s-Gravenhage op een gruwelijke wijze omgebracht. Vurige tegenstanders van Cornelis de Witt hebben toen het schilderij uit het Dordtse stadhuis, waarop De Witt was afgebeeld naar aanleiding van zijn tocht met Michiel de Ruyter naar Chattam, vernield en het deel van dit “conterfeitsel” waarop zijn hoofd zichtbaar was, aan de stadsgalg bevestigd.⁶⁾

Pas in 1795, bij het uitroepen van de Bataafse Republiek, kwam er een einde aan deze vorm van justitie. Schavot, kaak en galg verdwenen uit het arsenaal van middelen waarmee Vrouwe Justitia booswichten kon afstraffen en de bevolking gedurende eeuwen gevoelens van wraak en vergelding bevredigd zag. Maar in de volksmond bleef de benaming ‘galgenplaat’ nog wel bestaan, tot op de dag van vandaag. En velen vinden het daar trouwens aan de avond van een druilerige, mistige dag eigenlijk nóg wel een beetje luguber, zeker als het naargeestig gekras van zwarte kraaien of roeken hoorbaar is!

C.R. van den Berg

1) De jurist en dichter mr. Willem Bilderdijk, die ook taalkundige was, geeft een aardige, mijns inziens aannemelijke, verklaring voor het woord galg. Het zou ontstaan zijn uit een oud germaans woord, gealgan, “en zeer oud in de beteekenis van drager, in welchen zin de Engelschen den bretel nog met den naam van gallows noemen, en gallogla in hunne oude taal, een gemeen bediende, als een lijfknecht, beteekende”. Mr. Willem Bilderdijk, *Verklarende geslachtlijst der Nederduitsche naamwoorden op stellige taalkunde gevestigd*, Amsterdam 1834, deel I, 215-216.

2) F. Jorissen, *Het hoogheemraadschap van de Zwijndrechtsche Waard. Februari 1331 – Februari 1955*, Hendrik Ido Ambacht 1955, p. 118 v..

3) *Ach lieve tijd. 800 jaar Dordrecht, de Dordtenaren en hun rijke verleden*, Zwolle 1985, deel I, p. 15.

- ## ZWINDRECHTSE WAARD

DE AMBACHTSHEERLIJKHEDEN

	Hoofdland	Volgerland	Gemeenland
Schobbelandsambacht (Zwindrecht)	1.	-	A
Molenambacht (Meerdervoort)	2.	B	B
Kortambacht van de Lindt	3.	C	C
Groote Lindt	4.	-	-
Kleine Lindt	5.	-	-
Heer Oudelands Ambacht	6.	F	-
Kijfhoek { 'gerecht d'erdendeel 'oude' Danielsambacht }	7.	G	G
Heerjansdam	9.	H	H
Strevelshoek	10.	J	J
Rijsoord	11.	K	K
Sandelingen ambacht	12.	L	L
Hendrik Ido Ambacht	13.	M	M
Schildmans kinderenambacht	14.	N	N

Baljuwsgalg
Stadsgalg

NB. Deze kaart geeft geen bepaalde periode weer, doch heeft slechts ten doel de plaats te wijzen van 'een aantal in dit boekje voorkomende dorpen, heerlijkheden, huizen, molens, wegen etc

Schaal

0 1 2 3 km

SCHOENMAKERIJ VAN NEUTEGEM.... EEN BEGRIP

Van Neutegem, een onalledaagse familienaam. Dat een Van Neutegem uit Neutegem stamt, ligt voor de hand. Dat begrijpt een kind. Maar iemand

met speurzin, die in zijn vertrouwde atlas de kaart van Nederland, of encyclopedie, raadpleegt, zoekt tevergeefs naar een dorpje of gehucht dat Neutegem heet. Een foutje dus? Nee hoor, maar Neutegem bestaat niet meer als zelfstandige gemeente. Het is zelfs niet te vinden in Nederland. De buurtschap Noteghem, of Neutegem, was ooit een parochie in het arrondissement Brugge en werd later door deze fraaie Vlaamse stad “opgeslokt”. De oudste vermelding dateert van 1080.1) Vermoedelijk wensten de voorouders tot de protestanten te worden gerekend en vertrokken zij aan het begin van de Tachtigjarige Oorlog naar het noorden. Het leek er immers op dat Spaanse troepen de Zuidelijke Nederlanden blijvend bezet hielden?2) Trouwens, ook andere familienamen die nog in onze regio voorkomen, zoals Van Aalst, Van Namen of Van Antwerpen, verraden een afkomst uit zuidelijker streken. Van de allereerste voorouders weten we niets, maar de stamboom Van Neutegem voert terug tot het jaar 1680.3)

De nu beëindigde schoenmakerij van Van Neutegem, Voet & Schoen geheten, kan bogen op een rijke traditie: maar liefst vijf generaties verzorgden het schoeisel voor vele inwoners van Zwijndrecht en daarbuiten. Eén van Hugo's voorouders, eveneens een Hugo, is geboren in Strijen, maar werd in Spijk schoenmaker. Deze Hugo startte de familietraditie van het schoenmakerschap bijna twee eeuwen geleden. Diens zoon Leendert Karel (geboren te Spijk) vestigde zich in 1862 als eerste Van Neutegem in het dorp Zwijndrecht en hij vervaardigde vooral leren waterlaarzen voor de mannen die als griendwerker de kost verdienden met het snijden van riet en wilgentenen.

Nadat Hugo Johannes van Neutegem de zaak had overgenomen, werd de schoenmakerij Van Neutegem aan de Ringdijk een begrip. De specialiteit: vetleren waterlaarzen. Door rook in de kaplaarzen te blazen probeerde Van Neutegem uit of zijn producten naar behoren waterdicht waren. Maar het accent verschoof van lieverlede van laarzen en handgemaakte schoenen naar de betere fabrieksschoenen. Ook zijn zonen Hugo Johannes en Johannes hamerden er lustig op los, terwijl hun echtgenotes de winkel dreven. Brabantse fabrieksschoenen wilde opa liever niet verkopen, want die getuigden naar zijn mening nauwelijks van vakmanschap. Uiteindelijk hebben zij gelukkig ingezien dat de tijden veranderden. Het publiek vroeg naar de goedkopere fabrieksproducten. De Van Neutegems hadden trouwens een goede neus voor de economische ontwikkelingen.

De vijfde generatie, opnieuw een Hugo Johannes, de terugtrekkende eigenaar, zag tijdig in dat de zaak aan de Ringdijk niet meer centraal lag. In de jaren 1955-'56 betrok hij daarom een tweede pand in het gloednieuwe winkelcentrum De Passage. Onder zijn bekwame leiding was de schoenhandel inmiddels ook uitgegroeid tot de grootste van het dorp. Doch als gevolg van de dijkverzwaring dienden tal van panden aan de Ringdijk te worden afgebroken, waartoe ook de oude zaak behoorde, gezellig gelegen tussen tal van winkels en werkplaatsen.

Mevrouw N.A. de Jongh-Plaisier dichtte ooit over Zwijndrecht:

Schoenmakers waren er genoeg
Maar droeg je je schoenen door de week?
Bijna niemand die ze op de werkdag droeg,
Of je had graag dat men naar je keek.
Je ging op klompen, de houten schoen,
Zomer en winter door.⁵⁾

Toen Hugo van Neutegem zestig werd, verkocht hij zijn zaak in De Passage en ging zich in een pand aan het Willem Ruysplein toeleggen op het maken van steunzolen en de pedologie, het aanpassen van de schoenen aan speciale wensen van de klandizie, zoals de vervaardiging van schoenen voor iemand met een handicap aan de voeten. Vanzelfsprekend een hobby voor een échte vakman, zoals Hugo altijd bleef, want hij heeft nog werkelijk het schoenmakersvak uitgeoefend. Het geurde in dit bedrijf altijd heerlijk naar leer en lijm. Diverse fraaie machines stonden gereed voor het boven- en binnenwerk, de hakken en de zolen. Hier werd met liefde een handwerk verricht door een goed opgeleid, bekwaam schoenmaker en -hersteller. Maar nu is ook die bedrijvigheid door hem beëindigd. De schoenmaker houdt zich niet langer bij zijn leest. Onze redactie wenst hem het goede toe...

C.R. van den Berg

1) Karel de Flou, *Woordenboek der toponymie van West-Vlaanderen*, Brugge 1930, deel XI, p. 665.

2) Zie: J. Briels, *De Zuid-Nederlandse immigratie 1572-1630*, Bussum 1978.

3) *Stamboom van Neutegem sinds 1680*, circulerend in de familiekring.

4) Het germaanse woord "schoen" was vroeger meervoud van "schoe", hetgeen we bijvoorbeeld in het Duitse "Schuhmacher" aantreffen. Later dacht men dat "schoen" een

enkelvoud was, en ontstond als meervoudvorm “schoenen”. Iets dergelijks is bij “kinder”, of “lammer” ook te signaleren. Dit waren meervoudsvormen van “kind” en “lam”, die later als tweede meervoudsachtervoegsel “en” kregen.
5) N.A. de Jongh-Plaisier, *Zo was het toen*, Zwijndrecht 1989, p. 18.

De Schoen maker. 19

Siet op het middel niet, Maar daar het om geschiet

De voet besluit sich in de Schoen,
Doch't is niet om de Schoen te doen;
Maar, om den weg daar mee te treden;
De Ziel woond wel in vlees en bloedt,
Maar't sij haar, als den schoen de voet,
Om mee te gaan, naat land van vreedten.

De schoenmaker, uit Jan Luyken's *Spiegel van het Menselyk Bedryf* (1694)

DE LEENKAMER VAN HEERJANSDAM (1345-1734)

Op 14 juli 1340 koopt meester Tielman Jansz., deken van Sint Pieter te Utrecht, van de graaf het ambacht Heer Heyenambacht, dat later Heer Jansdam genoemd wordt.¹⁾ Zijn bezit in de Zwijndrechtse Waard wordt vergroot, doordat op 30 juli 1346 zijn neef Janne Janszn. van Rosendale 100 morgen land van gravin Margaretha koopt, het latere ambacht de Kleine Lind, onder nadrukkelijke bepaling dat als hij zonder wettige kinderen overlijdt, dit leen op zijn oom meester Tielman zal versterven.²⁾ Dit blijkt inderdaad het geval te zijn, daar vrouwe Machteld van Barendrecht, de echtgenote van heer Dirck van Wassenaer, die van haar oom meester Tielman al diens lenen erft, ook in het bezit van de Kleine Lind komt. Dit impliceert dat haar neef heer Jan van Rosendael, ridder, die haar deze lenen betwist, geen wettige zoon is van de in 1346 vermelde Janne van Rosendale, en ook geen bastaardzoon, daar de vier bastaardzoons van meester Tielman hun vader ook niet in diens lenen mogen opvolgen. Heer Jan is kennelijk de zoon van een volle broer of zuster van meester Tielman, in tegenstelling tot vrouwe Machtelt, die een dochter is van een halfbroer. Daar deze ouder was dan de volle broers en of zusters, eiste zij de voorrang in de leenopvolging, wat haar werd toegestaan. Wel moest zij heer Jan belenen met het ambacht Heer Jansdam, die dus ook ten dele schadeloos werd gesteld. Het ambacht de Kleine Lind vormde geen deel van het geschil en daar dit door de erfgenamen van heer Jan in leen wordt gehouden van die van vrouwe Machtelt, is het waarschijnlijk, dat heer Jan dit reeds in leen hield van zijn oom heer Tielman.³⁾

Uit een bewaard gebleven “schuldbrief” weten we wie de erfgenamen waren: de kinderen van Jan van Hamert (Lisebet, Dirc, Aleyt, Maraude, Katerine en Aernt), waren gezamenlijk voor een derde deel erfgenamen van “wijlen meester Tielman heren Janszn. de deken”.⁴⁾

1) Leenkamer Holland, inv.nr. 59, f 102

2) Register B, f 59

3) Oud Archief Dordrecht, inv.nr. 4, f 7

4) *Ons Voorgeslacht*, 1973, p. 319 en *De Nederlandsche Leeuw*, 1937, kolom 440-442

EEN HALFVAT WIT BIER EN EEN HALFVAT BRUIN BIER

Op 24 november 1679 stapten Cornelis Gerritsz. Craenendonck, heemraad van Sandelingen Ambacht, en Teunis Teunisz. Hofwegen, “woonende beyden onder Sandelingen Ambacht”, naar notaris Cornelis van der Grijp in Dordrecht. Op verzoek van Sander Lambertsz. Smit, wonend in Hendrik-Ido-Ambacht, legden zij een verklaring af, die door hem werd vastgelegd. Wat hield die in? Twee maanden daarvoor was de keukenmeid van de heer Van Braeckel overleden, “ende naerdatselve ter aerde was gebracht, te weten op den selven dach naerdatsij begraven was, ten huysen van de eersten attestant op het versoek van den voornoemden heer Van Braeckel sijn gebracht geworden twee halfvaten biers, ’t eene wit ende ’t ander bruyn bier, omme ’t selve bij de buyren die de voornoemde keucken-meyt ter aerde hadden gebracht naer ouder gewoonte gedroncken te werden”. Willem Lauwen Goet, tuinman van de heer Van Braeckel, had het vat bruin bier aangebroken en wilde Cornelis Gerritsz. Craenendonck toedrinken, maar die “weygerde daerop bescheyt te doen dewijl hij niet gaerne bruyn bier en dronck”. Daarom bracht Willem “in alle minne ende vruntschap” een dronk uit op Sander Lambertsz. Smit “die den selven naerdats Willem Laouwen Goet gedroncken hadde in vougen voorsz. aennam ende den dronck verders aen andere ombracht”. Dit is samengevat, de verklaring.

Alvorens in te gaan op de hier genoemde oude gewoonte, moet de vraag beantwoord worden waarom men eigenlijk voor zoiets naar de notaris ging. In het algemeen kan gezegd worden dat voor een notaris afgelegde verklaringen vaak betrekking hadden op gebeurtenissen die konden leiden tot een proces. Nu is het zo dat de hier weergegeven verklaring vermoedelijk is afgelegd in verband met een proces dat al liep. Uit een acte d.d. 23 juli 1679 blijkt dat Sander Lambertsz. Smit door de Hove en Hoge Vierschaar van Zuid-Holland ergens injurie veroordeeld was. Hij was in hoger beroep gegaan en het proces liep nu voor het Hof van Holland. De tegenpartij in het proces was... Willem Lauwen Goet. Wilde Sander misschien de rechtbank tot mildheid bewegen door aan te tonen dat hij en Willem elkaar “in alle minne ende vruntschap” toegedronken hadden?

Hoe was, in grote lijnen, in de 17e en 18e eeuw de gang van zaken wanneer iemand was overleden? De naaste burenen legden het lijk af. Een

timmerman kwam de maat van de doodkist nemen. De spiegel werd met zwarte stof afgedekt of omgedraaid, want het spiegelbeeld was de ziel van de mens, en de ziel van de dode kon in de verleiding komen die van de levenden mee te nemen. De klok werd stil gezet; ramen en luiken gesloten. In sommige steden was het de gewoonte een bos stro of een lantaarn met een gedoofte kaars buiten bij de deur te hangen. In Dordt was het voorschrift om zodra iemand was overleden een baar voor het huis te plaatsen. De doodbidder of aanspreker in zijn lange zwarte mantel (daarom “kraai” genoemd) nodigde uit tot het bijwonen van de begrafenis. Hij ging langs de deur en las de naam op van de genodigde die vermeld stond op de door de familie opgestelde lijst, of gaf een uitnodiging. De genodigden verschenen op de begrafenis diep in het zwart met hoeden waarvan de randen waren neergeslagen en waaraan lamfers (rouwlinten) hingen, die soms zo lang waren dat ze over de grond sleepten. Het was traditie dat burens de dode naar het graf droegen. Bij het vertrek uit het sterfhuis luidde de klok. De kerk had vergeefs getracht dit blijk van heidens bijgeloof – klokgelui verdreef de boze geesten - uit te bannen. Na de begrafenis wachtte het doodmaal, of “dodenbier” of “doodvetje”. Familieleden van ver kon men niet met een lege maag terug laten gaan en bovendien diende het doodmaal “om swaermoedicheydt te verdrijven”. Niet voor niets sprak men in Groningen van troostelbier. Bood het sterfhuis ruimte genoeg, dan werden de burens daar uitgenodigd, maar meestal kregen zij in een herberg bier, brood en kaas aangeboden.

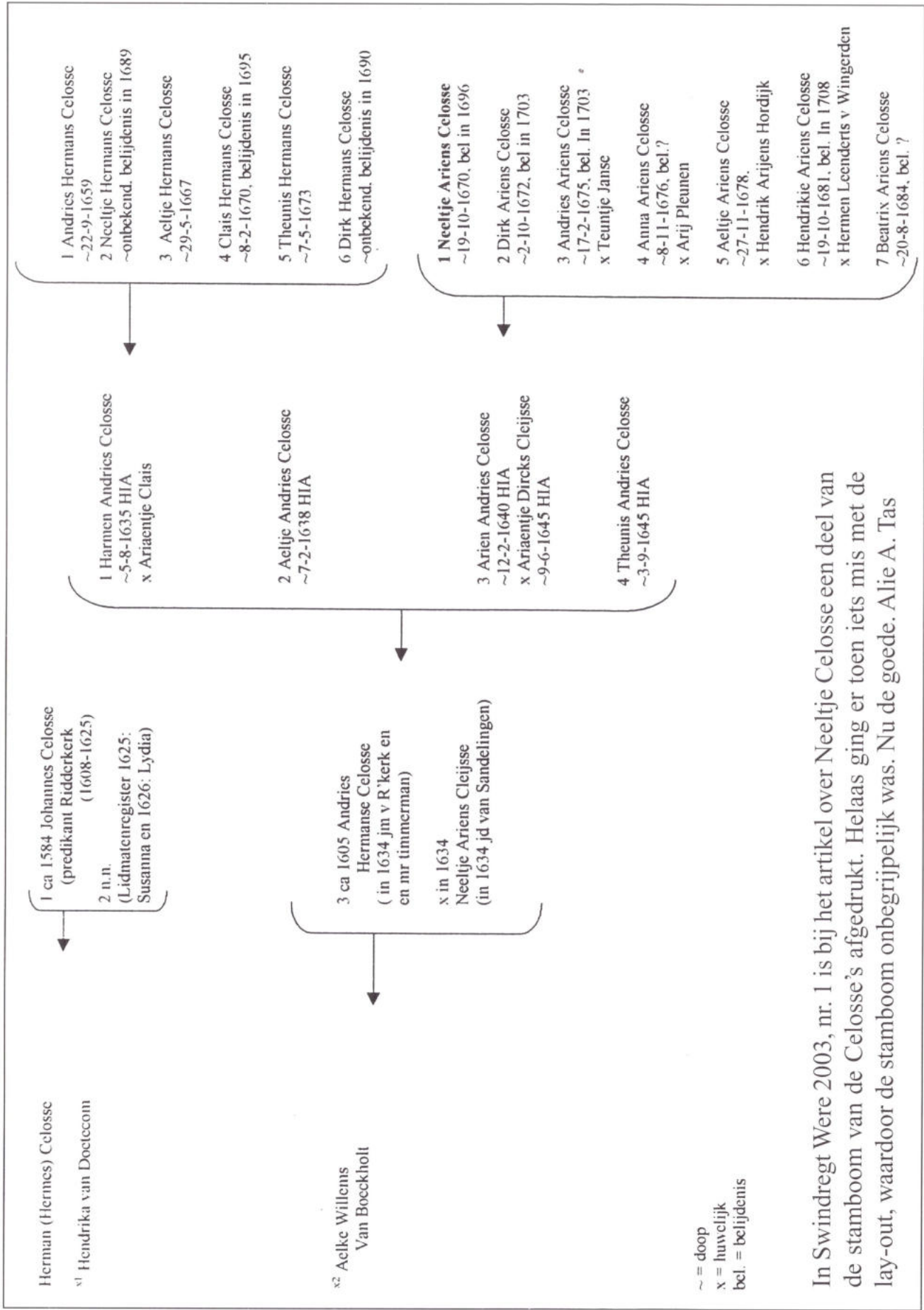
Het gebruik van het doodmaal leidde, vooral op het platteland, vaak tot misbruik. In 1635 verboden de Staten-Generaal na een begrafenis bier of wijn te schenken, omdat het nogal eens uitliep op dronkenschap. In 1671 verboden de Staten van Holland en West-Friesland publieke doodmalen omdat, zo schreven zij, “wij hoe langhs hoe meer in ervaringe komen dat daghelijcks bij ’t overlijden van onse huysluyden ofte opghezetenen ten platten lande werden aengestelt ende ghegeven doodtmalen, de welcke door de menichte van menschen op deselve doodtmaeltijden verschijnende, ende door den toeloop van bedelaers ende vagebonden, contrarie onse voorgaende placcaten haer derwaerts beghevende, niet alleen veroorsaecken groote onordentelickheden, nemaer oock excessive ende onverdraechlijcke onkosten voor de weduwen ende weesen ofte andere erfgenamen van de overledenen”.

Bedelaars en vagebonden die het zouden wagen zich naar het sterfhuis te

begeven werden, wanneer zij werden gegrepen, in het openbaar gegeteld. In 1689 bekrachtigden de Staten het verbod nog eens. Dat was nodig, omdat “eenige quaet-aerdige menschen het voorgeschreve placat tegenwoordigh illusoir trachten te maecken”. Zo gebeurde het dat voor familie, vrienden en burens pas de dag na de begrafenis het eten en de drank op tafel kwamen. Dat waren geen doodmalen, zei men. Ook beriep men zich er op dat alleen publieke doodmalen verboden waren. Wanneer er geen bedelaars en vagebonden toegelaten werden, was er geen sprake van een publiek doodmaal en was het verbod niet van toepassing. Als er een herbergier werd begraven, was er geen houden meer aan. Toen Gerrit Dirkszoon den Uyl, herbergier in Sloten, werd begraven, stroomden de mensen, vooral uit Amsterdam, toe. Zij aten en dronken 1100 pond vlees, 20 okshoofden (circa 233 liter) wijn en 70 halfvaten bier. De Slotenaars vroegen hoe het mogelijk was dat al die Amsterdammers aten en dronken op de zaliger gedachtenis van iemand die ze niet kenden en nooit hadden gezien”.

Ondanks het verbod bleef het maal op het platteland vrij algemeen. Wel werd het misbruik in de loop van de tijd beperkt, vooral door niemand toe te laten dan familie, vrienden en burens. Trad de plaatselijke overheid niet op? Er was toch een verbod dat nageleefd moest worden? Ja, maar de meeste schouten waren bereid het oud gebruik “onder oogluiking” toe te staan. Zo werd het in Zuid-Holland regel om de schout beleefd toestemming te verzoeken een doodmaal te mogen houden. En dat werd dan gehouden aan een ongedekte tafel. Want zo had de schout bepaald: pas als er sprake is van een gedekte tafel, is er formeel sprake van een doodmaal en ben ik genoodzaakt om op te treden. De staten hebben ondervonden dat er meer dan “eenige quaet-aerdige menschen” waren die het verbod “illusoir” maakten.

W.H. Benschop

SCHANDAAL IN 'T AMBACHT

Een dorpsruzie in de achttiende eeuw

Omstreeks 1720 telde Hendrik-Ido-Ambacht ongeveer 700 inwoners, meest boeren en hun knechts, vlassers, steenfabriekarbeiders en zoutzieders. De onbetwist leidende figuren in een dergelijke gemeenschap waren de schout, de vertegenwoordiger van het wereldlijk gezag als plaatsvervanger van de ambachtsheer, en de predikant, als vertegenwoordiger van het kerkelijk gezag. En in een tijd waarin kerk en staat veel minder gescheiden waren dan thans kwamen botsingen tussen beide nog al eens voor. Het was vooral de kerkelijke overheid die voortdurend trachtte te waken voor te grote inmenging van de magistraat in kerkelijke zaken, maar anderzijds voortdurend een beroep moest doen op de steun van diezelfde magistraat.

Armenzorg, toezicht op wezen, maar ook het onderhoud van het kerkgebouw en het traktement van de predikant waren zaken die beiden aangingen. Conflictstof te over. Zo sleepten er processen tussen Roeland de Carpentier, ambachtsheer van Rijsoord, en zijn predikant Abraham van Swanenburgh over het afhoren van de diakonierekening en tussen de dominee van Sprang en de schout aldaar over het onderhoud van de pastorie. In Hendrik-Ido-Ambacht waren de conflicten rondom ds. Van Yssum er de oorzaak van dat ruim twaalf jaar de handelingen van de kerkenraad niet in het Acta-boek werden ingeschreven. Aan de hand van het schepenregister (Oud Rechterlijk Archief H.-I.-Ambacht nr. 14; bewaard in het Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling), het archief van de Hove en Hoge Vierschaar van Zuid-Holland (eveneens Algemeen Rijksarchief, Derde afdeling) en de Acta van de Classis Dordrecht van de Nederlandse Hervormde Kerk en van de Provinciale Synode (beide bewaard bij de archiefdienst van de Nederlandse Hervormde Kerk in 's-Gravenhage) is in het onderstaand artikel gepoogd een gedeeltelijke reconstructie van de gebeurtenissen tussen 1719 en 1728 te geven.

Het boterde niet tussen Hendrik van der Hoep, schout van Hendrik-Ido-Ambacht (1708-1756), secretaris, notaris, procureur voor de Hove en Hoge Vierschaar van Zuid-Holland, schout van Schobbelands-ambacht (Zwijndrecht) en van Meerdervoort, en zijn predikant van Hendrik-Ido-Ambacht, ds. Johannes van Yssum. Beide vooraanstaande dorpsnoten

lagen zodanig met elkaar overhoop, dat het gehele dorp er lucht van kreeg: soms tot algemeen, en nauwelijks verholen, genoegen.

Waarmee het precies begon, blijft onduidelijk. Tot een openlijke uitbarsting kwam het op 28 oktober 1722, na afloop van de Dordtse beestenmarkt, in de herberg van Claes Welboorn aan het Zwijndrechtse veer. Zowel Van Yssum als Van der Hoep waren naar de markt geweest, waar Van Yssum met een der burens een beest gekocht had. Op de terugweg naar Ambacht namen de marktgangers enkele verfrissingen in de gelagkamer van Welboorn, waarbij de stemming langzamerhand steeg. Luidruchtig schertste Van der Hoep dat de dominee de volgende keer beter zijn bef kon aflat en een gewone das aan doen; zo'n mooie gekrulde, voegde een der anderen er aan toe, zo een als de schout er heeft. En de hele avond werd er gezeurd over beffen en dassen, befdragers en predikanten. Van Yssum, gesard, plaatste enige beledigende opmerkingen aan het adres van de schout, achtte een der aanwezigen wel evenveel waard als tien van die schouten zoals Van der Hoep. Deze, aangeschoten, meende dat hij minstens tien punten op de predikant wist aan te merken, en deed vervolgens in het openbaar een boekje over Van Yssum open. (1) Het is waar dat het gedrag van Van Yssum niet onbesproken was. In 1719 had hij zich de woede van de Dordtse burgemeester Van Neurenburgh, destijds "heer" van Boucquet, op de hals gehaald, door onder valse voorwendsels de huismeester de sleutel van de afsluitboom van de slotgracht afhandig te maken en te dupliceren. Slechts een tactisch optreden van de dorpsmid had toen een publieke schrobbering midden op de Dorpsstraat voor de predikant voorkomen. (2)

Het jaar daarop brak een sluimerend conflict met de diakonie uit toen Van Yssum het voor de armen bestemde oortjesgeld (een toegevoegde belasting op transporten van onroerend goed) niet afdroeg. Pas in april 1722 betaalde hij na herhaalde weigeringen en uitvluchten het geld aan de halsstarrig volhoudende diakenen uit. Toen leefde hij al in voortdurende onmin met de schout. Een verzoeningspoging door de ambachtsheer Johan Diederik Pompe van Meerdervoort in maart 1722 was door de koppige houding van Van Yssum op niets uitgelopen (3): wie had de ambachtsheer als rechter over hem aangesteld? Ondertussen maakte hij de schout zwart bij de kerkenraad en trachtte kerkelijke machtsmiddelen aan te wenden om hem op de knieën te krijgen. De schout evenwel bestreed hem met dezelfde wapens en daagde hem voor het gerecht: de Hoge

Vierschaar in Dordrecht, teneinde zijn tegenstander verdere activiteiten jegens hem te beletten. Begin januari 1723 moesten beide kemphanen in Dordrecht voor de baljuw en mansmannen verschijnen. (4) Het blokkeren van de verzoeningspoging van de ambachtsheer door Van Yssum werd hem door de baljuw zeer kwalijk genomen: was immers de heer Pompe zelf geen lid van de Hoge Vierschaar en dus als zodanig in elk geval zijn rechter? De zaak werd voor een nader onderzoek in handen van een commissie gegeven, die zou trachten tot een minnelijke schikking te komen, (5) zonder succes overigens.

De geruchten over het proces gingen als een lopend vuurtje door het dorp en de predikant werd er op zijn huisbezoeken in de gemeente regelmatig op onaangename wijze mee geconfronteerd. (6) Het proces duurde tot november 1724, toen Van Yssum veroordeeld werd zijn activiteiten tegen de schout te staken; de kosten van het proces, te zijne lasten komen, hield de kwestie nog enkele maanden slepend. Nog amper was deze zaak althans officieel afgedaan, of een nieuw geschil dienst zich aan. Bij de verkiezingen, van nieuwe ambtsdragers op Hemelvaartsdag 1725 zouden volgens de beide diakenen door de dominee onregelmatigheden zijn begaan; er was niet schriftelijk gestemd en de stem van Van Yssum zelf had uiteindelijk de doorslag gegeven. Een formeel protest verhinderde de zondag daarop de eerste van de drie vereiste proclamaties, maar een inderhaast belegde kerkenraadvergadering overstemde de diakenen en gaf de predikant toestemming in de middagdienst de afkondiging wel te doen. Een beroep op de classis door beide protesterende diakenen zou te lang duren: intussen zouden de drie afkondigingen hebben plaats gevonden en de betwiste kandidaten zijn bevestigd. Dus ook de diakenen wendden zich tot de Vierschaar met het verzoek verdere afkondigingen te beletten totdat de classis bijeengekomen zou zijn. (7) In afwachting van nader onderzoek schortte de rechtbank blijkbaar de voortgang op.

In juni kwam de kwestie in de classis aan de orde. De twee diakenen, Cornelis van der Maes en Cornelis Janse de P (of Pé) werden door het college van eerwaarde heren ernstig terechtgewezen dat zij een kerkelijke kwestie politiek hadden gemaakt door naar de burgerlijke rechter te stappen. De diakonale verontschuldiging dat zij noodgedwongen zo hadden gehandeld kon de classis niet bevredigen, maar op het moment kon hij weinig anders doen dan partijen verzoenen en Van Yssum aanraden

ter Vierschaar te verschijnen. Overigens zag de classis geen termen om de verkiezing en nominatie onwettig te achten en zou de zaak na uitspraak van de Vierschaar voor afgedaan beschouwen. (8) Ondertussen kreeg Van Yssum nog een ernstige vermaning mee om de kwestie met de schout, die ondanks het vonnis van baljuw en mannen nog steeds niet uit de wereld was, af te handelen. Maar zelf konden of wilden noch de predikant, noch Van der Hoep de ruzie beëindigen; een classicale commissie werd voor een nader onderzoek en tot oplossing van de problemen benoemd. (9) Een uitvoerig verweerschrift, door Van Yssum op de classis van 25-28 juni 1726 ingediend en voorgelezen, waarvoor hij zichzelf de gelegenheid kon geven, omdat hij juist voorzitter was, werd evenwel na overleg buiten zijn aanwezigheid door de vergadering zonder meer geseponeerd. Bovendien was weer een nieuw conflict uitgebroken tussen predikant en een der diakenen, Cornelis de Pé, ditmaal over het afhoren van de diakonierekening. Uit die rekening was een blad gescheurd waar Van Yssum meer van scheen te weten. De kerkenraad wilde de zaak voor de classis brengen, maar De Pé als rendant (rekenplichtig diaken), gesteund door de ambachtsheer, die kennelijk genoeg had van het gedrag van zijn Ambachtse predikant, maakte de zaak aanhangig bij de Hove en Hoge Vierschaar. Schout Hendrik van der Hoep bleek maar al te graag bereid als procureur voor het Hof namens de diaken op te treden. (10) De handelswijze van de verongelijkte diaken verdeelde nu ook de kerkenraad. Beide ouderlingen en de andere diaken waren het niet met hem eens en vroegen de classis om ingrijpen. Maar veel meer dan Van Yssum adviseren voor de rechtbank te verschijnen en het uitgescheurde blad weer in te voegen, konden de broeders toch niet bereiken. Van Yssum legde zich bij dit advies naar en zou ook later met De Pé tot een vergelijk komen. En aan de kerkvisitatoren die de Ambachtse kerk bezochten, klaagde de kerkenraad weer over het politiek maken van kerkelijke zaken.

Eind 1726, of begin 1727, openbaarden zich bij ds Van Yssum ziekteverschijnselen, die hem tot aan zijn sterfbed zouden teisteren en die hem blijkbaar brachten tot regelmatige toevallen en woede-uitbarsingen. Veel van zijn eigenaardig gedrag en recalcitrante handelwijze kan verklaard worden uit de wetenschap dat hij ziek was en waarschijnlijk vrijwel chronisch door zware hoofdpijnen werd gekweld. Op een maandagavond in begin 1727 klonken er kregen uit de pastorie die de gehele buurt alarmeerden, (en verscheyde mensen voor de deur en

voorkamertje daar ds. Van Yssum sieck was leggende waren gecoomen en eenige op de vengsters geclommen om te sien watter van binnen te doen was". Een drietal mannen ging op verzoek van de geschrokken omstanders het huis binnen, waar ze de predikant en diens vrouw in heftige ruzie aantroffen, "ende malcanderen dingen verweten die het slegste carnailje den anderen niet en verwijten". Overeind zittend in zijn bed, met de vuisten op de beddeplank slaande, "settende een gesigt als ymande die dol en buyten zijn zinnen is" hield Van Yssum niet op zijn vrouw uit te schelden en te bedreigen. Vrouw en oudste zoon verklaarden dat met hem niet meer te leven is en evenmin met zijn zuster die in huis woonde, en dat hij niet anders deed dan vloeken en schelden. Toch slaagden de drie mannen erin een verzoening tot stand te brengen, ondanks de nodige scepsis van Van Yssum zelf die van mening was dat er toch zo weer ruzie was. (11) De kerkenraad zag zich gedwongen bij de classis te klagen over het huishouden van zijn predikant; want dit geval stond niet op zichzelf. Maandenlang daverden van 's morgens vroeg tot 's avonds laat de scheldpartijen over het Steegje, tot ergernis van de gemeente. (12)

De classis zond staande de vergadering een commissie naar 't Ambacht, bestaande uit de predikanten De Ridder (van Heerjansdam) en Fruytier (van Ridderkerk). Van Yssum gaf aan hen beiden te kennen dat hij te ziek was om in de consistorie te verschijnen, zodat de kerkenraadsleden daar buiten zijn aanwezigheid de klachten uitgebreid konden herhalen. Ten huize van Van Yssum zelf ontkende deze deels de beschuldigingen, andere gaf hij aarzelend toe, sommige pas naderhand na ze eerst bij hoog en bij laag ontkend te hebben.

Nog tijdens de behandeling door de classis zond Van Yssum de commissie een brief na met het verzoek de zaak te laten rusten; door bemiddeling van de kerkenraad waren zijn vrouw en hij weer met elkaar verzoend en de door de gemeenteleden afgelegde verklaringen moesten maar verscheurd worden. Maar zo ernstig vond de classis de zaak toch wel dat de kerkenraad de opdracht kreeg om in samenspreken met beide consulenten binnen veertien dagen tot een oplossing te komen en desnoods tot censuur over te gaan. In overleg met De Ridder en Fruytier besloot de kerkenraad dan ook Van Yssum tot de najaarsclassis te schorsen, hetgeen door de classis bevestigd werd. (13) Van Yssum moest zich, evenals zijn echtgenote, van het avondmaal onthouden, op eigen kosten een ander zijn

werkzaamheden laten verrichten en door middel van een boetepredikatie zijn schuld aan de gemeente belijden. Tot waarneming van zijn diensten haalde Van Yssum een proponent, Zeegers genaamd, in huis, die later meer dan eens verklaarde destijds door schone beloften gelokt te zijn en dat Van Yssum had beloofd hem wel eens aan een predikantsplaats te zullen helpen en hem het nodige bij te brengen.

Naderhand voelde hij zich bedrogen: door de voortdurende ruzies in huis waarbij hij soms wel vier of vijf keer per dag tussenbeiden moest komen, kwam er van studeren niets en werd hij op den duur zelfs ziek.

Hem zagen ze nooit weer in het Ambacht terug, hij zei het Ambacht voor eeuwig vaarwel. (14) Onder die omstandigheden weigerde de kerkeraad genoeg te nemen met de boetepredikatie over Job 5: 17 door Van Yssum op 7 september, te meer daar Van Yssum tijdens zijn schorsing een kind had gedoopt maar anderzijds weer voor onvoldoende preekvervanging had gezorgd. De classis, waar men kennelijk genoeg had van de hele affaire, achtte de predikatie wel voldoende en onthief Van Yssum van zijn schorsing. Maar de kerkenraad, die in beroep ging bij de Provinciale Synode die in juli 1729 gehouden zou worden, weigerde ondertussen Van Yssum als wettig predikant te erkennen, hield geen kerkenraadsvergaderingen met hem en sloeg zelfs de verkiezingen een jaar over. (15) En toen ook tijdens de avondmaalsbediening de ouderlingen weigerden de dominee te assisteren en zelfs de kerk demonstratief verlieten gevolgd door een deel der gemeente, was bij Van Yssum de maat vol en liet hij de onwillige kerkenraad door de classis tot de orde roepen. De kerkenraad weigerde evenwel verantwoording af te leggen zolang het appèl op de synode nog liep, maar legde zich uiteindelijk neer bij de uitdrukkelijke wens van de classis de lopende zaken naar behoren te behartigen. De pesterijen bleven evenwel doorgaan: de predikant werd door de gerechtsbode ter kerkenraad ontboden en daar gearriveerd trof hij niemand aan; anderzijds, wanneer hij een kerkenraadvergadering belegde, verscheen geen der leden. De onderlinge verstandhouding was volledig zoek. In opdracht van de kerkenraad verzamelde de schout belastende getuigenissen tegen de dominee om te dienen op de classis en de synode. Maar Van Yssum, die aanvoelde dat de classis er wel van af wilde, durfde openlijk daarmee de spot te drijven: “de attestatiën die gijlieden gegeven hebt zijn in het classis in geen extime achting, want sij hebben se agter de bank gegooyt.”(16) En ongelijk bleek

hij niet te hebben: de Provinciale Synode van 6-16 juli te Woerden gehouden, voelde er niets voor de hele zaak weer op te rakelen, maar wilde veeleer alles met de mantel der liefde bedekken en predikant en kerkenraad de fouten niet aanrekenen. Ds. Wilhelmus Velsen van Delft nam desgevraagd de taak op zich om na een vredespredikatie een verzoening tot stand te brengen. (17) Of die predikatie ooit gehouden is, blijkt niet; op 7 september was er nog niets van gekomen en moesten de broeders van de Dordtse classis Velsen er over aanspraken (18); of het veel uitgehaald zou hebben, is evenzeer de vraag. Met het overlijden van Van Yssum op 14 november 1728 kwam er een einde aan de Ambachtse kerkelijke troebelen. (19)

P.J. Benschop

NOTEN

- (1) Oud Rechterlijk Archief H.-I.-Ambacht nr. 14, Attestatie dd. 2/12/1722
- (2) ORA H.-I.-Ambacht 14, dd.. 5/12/1727
- (3) ORA H.-I.-Ambacht 14, dd 7/2/1728
- (4) Idem
- (5) Rechterlijk Archief Zuid-Holland nr. 62 232 vs dd. 24/3/1723
- (6) ORA H.-I.-Ambacht 14, dd. 6/11/1723
- (7) Archief Classis Dordrecht nr. 14, dd. 19-21/6/1725
- (8) Classis 4-6/9/1725
- (9) Classis 30/4 en 1/5/1726
- (10) Recht-Archief Zuid-Holland 64, dd 15/7/1726
- (11) ORA H.-I.-Ambacht 14, dd.30/1/1728
- (12) Classis 22-24/4/1727
- (13) Classis 24-26/6/1727
- (14) ORA H.-I.-Ambacht 14, dd. 7 en 10/2/1728
- (15) Classis 2-4/9/1727 en 4-6/11/1727
- (16) ORA H.-I.-Ambacht 14, 30/1/1728
- (17) Archief Classis Woerden 40, dd. 6-16/7/1728
- (18) Classis 7/9/1728
- (19) Classis 26-27/4/1729

WILLEM SPOOR (1868-1936)

Burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht van 1896 tot 1911

Stammend uit een vooraanstaande familie van bestuursambtenaren, rechters, notarissen, leek Willem Spoor al bij voorbaat voorbestemd voor een overheidsfunctie. Hij was de jongste zoon van Willem Lodewijk JOOST Spoor, inspecteur der registratie en domeinen te Den Bosch, en Mariana Hoyer. Zijn vader overleed voor Willem één jaar was, de weduwe met vijf jonge kinderen in Amsterdam, waarheen het gezin kortelings verhuisd was, achterlatend. Over Willem's jeugdjaren is niets bekend. In tegenstelling tot zijn beide oudere broers, die carrière maakten bij het ministerie van financiën, zocht Willem zijn loopbaan bij de gemeentelijke overheid. In 1891 werd hij benoemd op de Nijkerkse gemeentesecretarie, op een jaarwedde van 450 gulden. Daarvoor was hij op de secretarie van Ouderkerk aan de IJssel werkzaam geweest. Zijn loopbaan zal hij wel begonnen zijn als volontair of onbezoldigd ambtenaar, zoals te doen gebruikelijk in die dagen. Langs deze weg trachtten vele jongemannen uit de "betere standen" het burgemeesterschap te bereiken. Verhoging van status was daarbij van meer belang dan verhoging van inkomen. Wel vonden burgemeesters en secretarissen soms een aardige bijverdienste in de opleiding van zulke aankomende gemeentefunctionarissen, overigens niet altijd tot volle tevredenheid van de gemeenteraad. Zo klaagden in 1898 raadsleden in Alblasterdam dat, sinds burgemeesters- en secretarisambt gescheiden waren, het op de secretarie een komen en gaan was van volontairs, die daar de "eerste sport op de regeringsladder" beklommen, zonder lust te hebben tot initiatief.

In 1896 kwam het burgemeestersambt van Hendrik-Ido-Ambacht vakant. Burgemeester Van Elk had ontslag gevraagd in verband met zijn vertrek naar Ouderkerk aan de IJssel, waar hij directeur van een steenfabriek werd. Reeds een week na zijn laatste raadsvergadering viel de beslissing over de opvolging: het werd de toen 27-jarige Willem Spoor. Op de voordracht die de commissaris van de koningin in Zuid-Holland aan de minister van binnenlandse zaken zond, stond hij nummer twee, na jonkheer Karel Willem Lodewijk de Muralt. Minister Van Houten verkoos echter Spoor boven de jonker. Hij zag niet in waarom De Muralt vóór Spoor zou moeten gaan. Beiden waren volgens hem even geschikt. Maar De Muralt was Utrechter, en in die provincie werden Utrechters bij

burgemeestersbenoemingen voorgetrokken, dus diende dat in andere provincies niet ook te geschieden. En zo werd Willem Spoor bij Koninklijk Besluit van 21 april 1898 nr. 9 met onmiddellijke ingang tot burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht benoemd. Twee weken later arriveerde hij in het dorp. Bij gebrek aan een ambtswoning nam de jonge vrijgezel voorlopig zijn intrek bij wagenmaker Boudewijn van der Schee, aan het Kerkplein. Op vrijdag 15 mei werd hij plechtig door locoburgemeester P. Plaisier geïnstalleerd. Wat zal er in Plaisier zijn omgegaan toen hij de welkomstwoorden sprak. Graag zou hij zelf eerste burger zijn geworden in dit dorp, waar hij al zes jaar als raadslid diende, maar zijn sollicitatie was niet gehonoreerd en het is maar goed dat hij destijds geen kennis kon nemen van de woorden, waarmee de commissaris van de koningin, Fock, hem als kandidaat afvoerde: “De eenige ingezetene”, zo schreef hij aan Van Houten, “de heer Plaisier Azn, wethouder van Hendrik-Ido-Ambacht komt daarop (= op de aanbeveling, PJH) niet voor, omdat de man ten eenenmale ongeschikt is. Hij zegt wel dat hij, sedert 1890 lid van den raad, getracht heeft zich de noodige kennis van de gemeentelijke inrichting eigen te maken, maar mijn informatiën bij den onlangs eervol ontslagen burgemeester (Van Elk, PJH) luiden, dat de heer Plaisier van gemeenteadministratie hoegenaamd niets weet of begrijpt. Trouwens de man zelf erkende dit toen hij onlangs bij mij ter audiëntie kwam. Met zoo iemand is het nog te beproeven, als een bekwame secretaris de afdoening van de gewone zaken behandelt, maar in Hendrik-Ido-Ambacht is de burgemeester tevens secretaris, welke vereeniging men schijnt te willen bestendigen en dan moet de burgemeester goed op de hoogte der gemeenteadministratie zijn of alles loopt in de war. De heer Plaisier weet er ten eenenmale niets van en spoedig zou het raderwerk vastloopen.”

Bij de installatie van Spoor liet Plaisier zijn teleurstelling in elk geval niet blijken en voegde bij zijn gelukwensen de bede dat de nieuwe burgemeester vele jaren tot waarachtig welzijn van de gemeente werkzaam zou mogen zijn. De volgende raadsvergadering werd Spoor benoemd tot gemeentesecretaris, ambtenaar van de burgerlijke stand en tot lid van de commissie van de schutterij. Toen Spoor burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht werd, telde het dorp bijna 2700 inwoners. Het was een overwegend agrarisch dorp, waar slechts de dijk, Kerkstraat en Dorpsstraat verhard waren. De Reeweg, toen nog Ambachtsesteeg

geheten, was een zandweg, evenals Krommeweg, Achterambachtseweg. Vrouwgelenweg enz..Deze wegen werden met de Onderdijkse Rijweg, Paulusweg en Hoge- en Lagekade in maart 1902 door Gedeputeerde Staten ongeschikt verklaard voor het berijden met motorvoertuigen!

Langs de dijk stonden twee steenfabrieken, die volgens een negentiende-eeuwse geschiedschrijver niet weinig bijdroegen tot de welvaart van het dorp, maar in werkelijkheid plaatsen van arbeidsellende en sociaal onrecht waren. Na het “kinderwetje” van Van Houten (1874) mochten de jongste kinderen hier weliswaar niet meer werken, maar kinderen vanaf twaalf jaar sjuowden met hun moeders de laaiend-hete ovens leeg. In de zomer van 1898 brak er een staking uit, waarbij de jonge burgemeester er wonderwel in slaagde een compromis tussen werkgever en werknemers tot stand te brengen: een loonsverhoging met twee cent per uur. Het grootste deel van de bevolking verdiende zijn dagelijks brood in landbouw, vlasserij en tuinbouw. De landbouwcrisis van 1878 tot 1895 had ook Hendrik-Ido-Ambacht geteisterd. Velen hadden uit bittere noodzaak elders, vooral in het snel groeiende Rotterdam, een nieuwe bestaansmogelijkheid gezocht. Spoor is de eerste burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht geweest, die zich gedurende langere tijd volledig aan de belangen van het dorp heeft gewijd. Zijn voorgangers hadden bijna allen nevenfuncties bekleed: industrieel of notaris. Hij heeft het economische getij meegehad. In 1896 herstelde het platteland zich van de landbouwcrisis, waardoor ook in Hendrik-Ido-Ambacht landbouw en vlasserij weer tot bloei konden komen. De opkomende industrialisatie bood het dorp nieuwe kansen, vooral in scheepsbouw en scheepssloperij. Spoor heeft onmiskenbaar een actief aandeel in de ontwikkeling gehad. Hij beijverde zich van meetaf aan voor betere verbindingen met Rotterdam en Dordrecht, voor een eigen waterleiding en voor de uitbouw van het gemeentelijk apparaat, waaronder een eigen gemeentehuis. In 1896 was er naast de burgemeester een ontvanger, Jan Berkhout, die tevens brievenaarder was en het telefoonkantoortje beheerde, en een onbezoldigd ambtenaar ter secretarie, J. Plantfeber. De eerste jaren was Spoor behalve burgemeester ook gemeente-secretaris. De wedde van de burgemeester was afhankelijk van de grootte van de gemeente, het inwonersaantal en het bedrag der gewone inkomsten. In het algemeen was het tractement laag, evenals dat van de secretaris, maar velen waren van mening dat dit zo behoorde te blijven. Er waren immers nog steeds voldoende kandidaten uit de gegoede stand, die

niet uitsluitend op een burgemeesters- of secretarisinkomen waren aangewezen. Dus was het niet nodig door een weddeverhoging het ambt in feite ook voor minder welgestelden open te stellen. Onder de gegoede stand waren er nog wel die zelfs om niet burgemeester wilden worden! Doorgaans kwamen burgemeesters uit adellijke of vooraanstaande geslachten, zoals Spoor.

De jaarwedde van de burgemeester van Hendrik-Ido-Ambacht bedroeg in 1896 slechts 750 gulden, ongeveer gelijk aan het tractement van een onderwijzer met hoofdakke. De functie van secretaris leverde nog eens 650 gulden op. Later, toen Spoor al geen secretaris meer was (Plantfeber volgde hem als zodanig op), werd het burgemeesters-inkomen opgetrokken tot 900 gulden; in 1911 bedroeg het 1100 gulden per jaar. Nadat Plantfeber gemeentesecretaris was geworden, werd een nieuwe ambtenaar, T. Leeuwenburgh, met de zorg voor de afdeling Bevolking belast. In 1902 volgde wethouder Plaisier na een merkwaardige raadsbeslissing, J. Berkhout als gemeenteontvanger op.

In dat jaar trad Spoor in het huwelijk met Hermanna Helena Krudop, wat tot uitgebreide feestelijkheden in het dorp aanleiding gaf. De nieuwe burgemeesterswoning aan de Kerkstraat was toen juist gereedgekomen. De bruid was evenals de bruidegom van goede komaf.

Haar vader was burgemeester van Nijkerk geweest toen Spoor er ambtenaar ter secretarie was. De officiële intocht van het paar deed niet onder voor de viering van het 25-jarige ambtsjubileum van burgemeester De Bruïne van Zwijndrecht, begin van diezelfde maand september, en riep herinneringen op aan de grootse inhuldigingsfeesten van 1898. Bij de Oostendam verrees een imposante erepoort en bij de Ambachtse haven, achter de hervormde pastorie stond een heuse draaimolen. Er werden wielervedstrijden gehouden en er vond een ringrijderij plaats. Het dorp was in vlaggetooi. De schoolkinderen werden getrakteerd. Een jaar later werd een zoon geboren: Willem Lodewijk Joost. Om deze zoon nam Spoor in 1911 onverwacht ontslag. Teneinde zich geheel aan de opvoeding van zijn enig kind te kunnen wijden, vestigde hij zich als ambtelos burger in Teteringen, bij Breda. Het familievermogen, zowel van de Spoor-zijde als van de Krudop's bood voldoende inkomsten. Op 27 juli 1936 overleed Willem Spoor tijdens een vakantie in Oosterbeek. Zijn weduwe overleed in 1944, een maand na haar zoon. Diens huwelijk met zijn vaders dienstmeisje Leonia Antoinetta van Tichelt was kinderloos gebleven. Toen

zij in 1966 eenzaam in een ziekenhuis te Breda overleed, bleek de gemeente Hendrik-Ido-Ambacht tot erfgenaam te zijn benoemd. Het legaat bestond uit een herenhuis, een bedrag in geld en effecten en een omvangrijke inboedel, waaronder antiek meubilair en serviesgoed, afkomstig uit de families Spoor en (vooral) Krudop.

Burgemeester Willem Spoor en zijn zoon Willem Lodewijk Joost

Wat mevrouw Spoor-van Tichelt ertoe bewogen heeft de nalatenschap te vermaken aan het dorp waar haar schoonvader meer dan een halve eeuw daarvoor burgemeester was, en waar haar meer dan twintig jaar geleden gestorven echtgenoot geboren was, daarnaar valt nu slechts te gissen. Uiterste wil van haar schoonvader of van haar man? Het blijft een raadsel: alle familiepapieren zijn naar haar uiterste wil in 1966 verbrand. Het antiek siert, in overeenstemming met het testament, thans het gemeentehuis en de Blijde Borgh. Van geld en effecten is een fonds ingesteld (het Spoorfonds), waaruit regelmatig subsidies worden verstrekt, vooral op cultureel terrein. Naast een “eerste steen” in de

Vakteekenschool (nu de Brave Hendrik) zijn dat de enige herinneringen aan deze voor het dorp belangrijke burgemeester. Zelfs geen straat is naar hem genoemd!

Burgemeester W. Spoor liet in het voorjaar van 1901 in het college van B. en W. doorschemeren, dat woonproblemen (hij had toen geen eigen woning!) hem noopten te gaan solliciteren. Een dienstwoning zou hem van gedachten kunnen doen veranderen. Men kocht toen haastig een stuk grond aan de Kerkstraat. Aannemer werd H.G. Sliedrecht uit Rotterdam voor f 8400,--. In de zomer van 1902 kwam het huis klaar.

P.J. Horsman

DE LAAT MIDDELEEUWSE AANBOUW TEGEN DE KERK IN KIJFHOEK

1. Voorgeschiedenis.

Onder de titel “Archeologische waarnemingen in en rondom de Kijfhoekkerk te Zwijndrecht”, gepubliceerd in *Zwijndrechtse Wetenswaardigheden* (1994), p. 263-275, is verslag gedaan van de bevindingen van onderzoek verricht tijdens de restauratie van de Kijfhoekkerk in 1992/1993. In dat verslag is onder meer beschreven de vondst van een fundering buiten en aan de zuidgevel van de kerk. De restauratieactiviteiten verhinderden destijds de fundering verder te ontgraven. In de zomer van 2003 is door een professioneel bedrijf grondonderzoek gedaan met een weerstandsmeter, een instrument dat de weerstand meet en vastlegt die elektrische stroomstoten onder- vinden. Het voordeel van deze methode is dat er geen grondverstoring plaatsvindt. De samenvatting van dit rapport treft u aan onder (2). Het rapport en eerdere waarnemingen prikkelen de nieuwsgierigheid en geven aanleiding in te gaan op de plaats van de fundering (3), de ouderdom ervan (4), de functie (5) en de afbraak (6).

2. De samenvatting van het rapport grondonderzoek.

2.1 Inleiding.

Gedurende de restauratie van de kerk in 1992 is de fundering van een muur, die haaks staat op de zuidgevel van de kerk, gevonden. De muur is ongeveer 2,2 meter lang, draait 45 graden naar het westen en loopt ongeveer 2 meter door. Verder onderzoek was toen niet mogelijk. Om te proberen de verdere loop van de fundering vast te stellen, besloot de Stichting behoud Kijfhoekkerk tot grondonderzoek.

2.2 De locatie.

Het terrein ligt in de buurtschap Kijfhoek, gemeente Zwijndrecht. Twee delen van het kerkhof werden onderzocht. Het ene ligt aan de zuidzijde van de kerk, aansluitend op de plaats waar de fundering van de muur was gevonden. Het tweede bevindt zich aan de noordzijde van de kerk en werd onderzocht om vast te stellen of er gelijksoortige funderingen te vinden waren. De kerk is klein, maar heeft een lange historie, die teruggaat tot de 14e eeuw. Het kerkhof is ook klein en reikt niet verder dan 12 meter van enig punt tot het kerkgebouw. Tijdens het onderzoek, in het midden van de zomer, was de grond erg

droog. Ofschoon het de laatste avonden wat had geregend, waren in het algemeen de voorwaarden voor onderzoek gunstig.

2.3 Het onderzoek.

Het onderzoek is uitgevoerd op 22 juli 2003, door DW Consulting B.V. te Barneveld. Assistentie is verleend door K. Brinkman en J. de Penning uit Heerjansdam. Gelet op het te onderzoeken gebied en de grondomstandigheden is gekozen voor een onderzoek met weerstandsmeting. Op het terrein voor de zuidgevel is een basislijn uitgezet, evenwijdig aan en één meter uit de zuidgevel, met als oorsprong het punt waar de zuidgevel in-, respectievelijk uitspringt. Dit is ook het punt waar de gevonden fundering haaks op de kerkmuur staat. Op het terrein voor de noordgevel was de basislijn uitgezet parallel aan de noordgevel en tot vier meter daarbuiten. Oorsprong was de hoek met de westgevel. Voor het onderzoek is gebruik gemaakt van een TR/CIA-weerstandsmeter, waarmee om de 50 cm. is gemeten. De gegevens werden opgeslagen met gebruikmaking van TR/CIA-software, verwerkt in Geo Plot 3.0 en vastgelegd in vijf bijlagen.

2.4 Resultaten.

Door de beperkte omvang van het onderzoek en vele hindernissen in het terrein, zoals paden en grafstenen, is het moeilijk een goed overzicht van de gebieden te geven. Om de verklaring te verbeteren, is het gebied verdeeld in vierkanten van 25 bij 25 centimeter en werden de naastliggende gegevens geïnterpoleerd. Het zuidelijk onderzoeksgebied, waar eerder de fundering van een muur was gevonden, heeft als kenmerk een hoge weerstand aansluitend aan de plaats van de gevonden fundering. Deze fundering zet zich voort in westelijke richting en keert dus terug naar de kerk. Er is ook een beperkte weerstand gemeten in oostelijke richting, vanaf de eerder gevonden steunbeer. Geen duidelijke aanwijzingen werden gevonden in het noordelijk onderzoeksgebied, ofschoon er een duidelijke band van lage weerstand is, die evenwijdig loopt aan de noordgevel van de kerk. Deze band volgt het aflopende grondtalud.

2.5 Verklaring.

De goede onderlinge verhouding tussen de onderzoeksgegevens en de resultaten van de eerdere opgraving toont aan dat de fundering is gevonden. De terugkeer van de fundering naar de kerk is aannemelijk. Ze vormt een zeshoek aan de zuidzijde van de kerk met een omtrek van 14,1 meter. De fundering in oostelijke richting is minder goed te

bepalen en verdwijnt geleidelijk. Voor dit deel kan geen verklaring worden gegeven. Het noordelijke onderzoeksgebied is verstoken van aanwijzingen van enig bouwwerk. De lage weerstandband bij de kerk is ononderbroken. Het is echter ongewoon dat een band een lage weerstand heeft. Gezien de tijd van het jaar, de droge omstandigheden, de hoogte van de grond ten opzichte van de omgeving, de nabijheid van de kerk, zou verwacht mogen worden dat de band een hogere weerstand zou geven dan de ondergrond. Echter, talrijke factoren beïnvloeden de weerstand en kunnen op vele manier op elkaar inwerken.

2.6 Conclusies.

Het onderzoek naar de voortzetting van de fundering gevonden bij de eerdere opgraving is succesvol gebleken. Er is sprake van een zeshoekig bouwwerk waarvan de noordelijke begrenzing samenvalt met een deel van de zuidgevel van de kerk. Dit bouwwerk wordt verder aangeduid als zeshoek.

3. De plaats van de fundering.

Op de tekening (bijlage 1) is weergegeven de omtrek van de kerk, de gevonden fundering en de daarbij behorende maten. Met inachtneming van een deel van de zuidgevel van de kerk, tekent zich een zeshoek af met de volgende afmetingen in centimeters: de oostzijde 220, de zuidoostzijde 200, de zuidzijde 150, de zuidwestzijde 200, de westzijde 220, de noordzijde 420.

De zeshoek heeft een omtrek van 14,1 meter en de oppervlakte is circa 14 m². De vier hoeken tussen de oost- en westzijde zijn gelijk: 135 graden. De westmuur van de zeshoek bereikt de zuidgevel 80 cm. ten oosten van de deur in de zuidgevel van de kerk. De zeshoek is als duidelijke verhoging op het kerkhof zichtbaar.

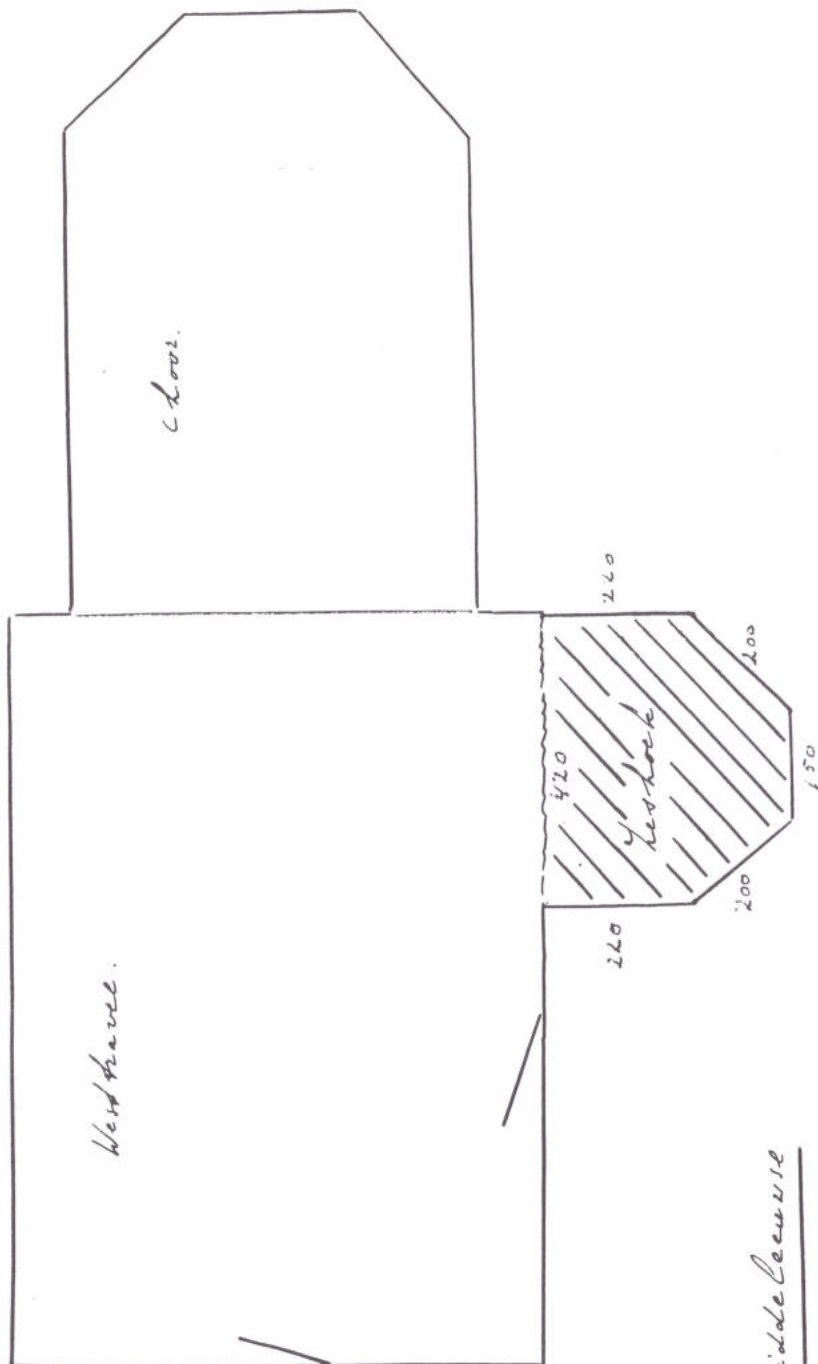
4. De ouderdom van de zeshoek.

De eerder gevonden fundering bestaat uit kloostermoppen van 6/7 x 13 x 27 cm.. Deze steenmaat was vooral in de 14e eeuw (1300-1400) in gebruik. De fundering van de afgebroken westgevel van het koor (zie tekening) loopt aan de zuidzijde door, gaat versmald over in de fundering van de zeshoek en heeft dezelfde steenmaat. Daaruit volgt dat de zeshoek niet eerder of later is gebouwd dan de kerk. Anders gezegd: kerk en zeshoek zijn in één keer gebouwd.

Tijlshoek herbe.

to land 4:100

N.

Laat Middelenre
aanbouw, ca. 14 m.²

L. Brinkman;
augustus 2003.

5. De functie van de zeshoek.

Met gebruikmaking van algemene gegevens en eerdere waarneming is er het volgende over te zeggen.

5.1. Verstening.

In de ontstaansperiode van de kerk, tussen 1300 en 1400, was er uitsluitend bij kerken, kloosters en kastelen sprake van bouw in steen. Er zijn, tot op heden, geen gegevens bekend die erop wijzen dat ter plaatse een klooster of kasteel gestaan heeft. Tussen kerk en zeshoek moet een duidelijke relatie hebben bestaan.

5.2 Botresten.

Tijdens oppervlakteonderzoek, verricht tijdens de eerdere opgraving, zijn in de zeshoek geen botresten aangetroffen. Dat is opvallend, omdat daarbuiten en in de kerk tal van botresten tevoorschijn kwamen. De zeshoek is kennelijk niet gebruikt als begraafruimte.

5.3 Situering.

De Kijfhoekkerk is een georiënteerde kerk. Dat wil zeggen, de lengteas loopt in oostwest richting. Vaak werd bij een georiënteerde kerk aan de zuidzijde, dicht bij de ingang van de westgevel, een doopkapel gebouwd.

5.4 De zuidgevel van het westtravee.

Een doopkapel had geen buitendeur, maar een meer of minder open verbinding met de kerk waar ze tegenaan gebouwd was. De zuidgevel van het westtravee van de kerk bestaat uit twee soorten steen. Het westelijk deel in de zuidgevel bestaat uit rode kloostermoppen en het oostelijk deel uit gele steen, van 4 x 8 x 17 cm.. Dit oostelijk deel is 4,3 meter lang en valt samen met de noordzijde van de zeshoek. De fundering van de kerk verspringt, dat wil zeggen: wordt regelmatig breder naar beneden toe. Echter, de fundering van het oostelijk deel (dat tevens de noordzijde van de zeshoek vormt) is niet harmonisch opgebouwd, maar in een later stadium ruw afgehakt. Bij het afbreken van de zeshoek ontstond een opening in het westtravee van de kerk. Deze werd gesloten door ze dicht te metselen.

6. De afbraak van de zeshoek.

Over de reden en het tijdstip van afbraak zijn geen gegevens bekend. Toch is daar, in algemene zin, wel iets van te zeggen. Een doopkapel is een besloten ruimte in een rooms-katholieke kerk, waarin men doopt. Aan kerken gebouwd voor de protestanten zijn geen doopkapellen. Oorspronkelijk was de Kijfhoekkerk een rooms-katholieke kerk, die na de

Hervorming aan het eind van de 16e eeuw gebruikt werd voor de protestantse eredienst. Het dopen vond plaats in het bijzijn van de gemeente; de doopkapel raakt in onbruik en is ooit afgebroken.

7. Veronderstelling.

Het is aannemelijk dat de zeshoek heeft gefunctioneerd als doopkapel, met een oppervlakte van ruim 14 m².. De doopkapel is gebouwd in de veertiende eeuw en mogelijk afgebroken na de Hervorming.

Foto van de zuidgevel van het westtravee

Kees Brinkman, Heerjansdam, augustus 2003.

Geraadpleegde literatuur:

Catholica, Vademecum voor het katholieke leven, 's-Gravenhage 1961.

Zwijndrechtse Wetenswaardigheden. Archeologische waarnemingen in en rondom de Kijfhoekkerk te Zwijndrecht, Zwijndrecht 1990, 263-275.

God is ons eene Toevlugt en Sterkte. Verleden en heden van de Kijfhoekkerk, Alblasserdam 2002 (2e druk).

COLOFON

“Swindregt Were” – een naam die naast “Swijndregt Were” al eeuwen geleden gebruikt werd voor de Zwijndrechtse Waard, is het blad van het Historisch Genootschap Hendrik-Ido-Ambacht en de Historische Vereniging Zwijndrecht. Het periodiek verschijnt twee per jaar en wordt gratis aan de leden toegezonden.

Redactie Hendrik-Ido-Ambacht:

C. Lagendijk en J. Smit

Redactieadres: Weteringsingel 118B, 3342 AL Hendrik-Ido-Ambacht

Secretariaat Historisch Genootschap:

J. van Beek, Weteringsingel 84, 3342 AK Hendrik-Ido-Ambacht

Redactie Zwijndrecht:

Dr. C.R. van den Berg, E. Dreesens-van der Linden, A. van der Linden en K. Popijus

Redactieadres: Amandelgaarde 163, 3344 RC Hendrik-Ido-Ambacht

Druk: Pro Patria, Zwijndrecht

De verkoopprijs voor losse nummers bedraagt Euro 2,50

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de onder auteursnaam gepubliceerde artikelen.

